

Владимир Стевановић,
Владимир Стојановић,
кустоси археолози
Народни музеј у Лесковцу

УДК 902.2(497.11 Бојник)

ИСТРАЖИВАЊЕ КАМЕНИХ СТРУКТУРА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ БОЈНИК

Апстракт: Археолошки подаци о налазиштима на територији Лесковачке котлине варијају, када су у питању поједине области у односу на друге. Темељна истраженост установљених и добро познатих локалитета налазе се насупрот слабо истраженим подручјима у којима се дефинитивно налази потенцијал за откривање нових локалитета. Једно од тих подручја је управо и територија општине Бојник.

Пратећи писане изворе и резултате теренских истраживања старијих од 100 година, археолози Народног музеја у Лесковцу обилазе локалитете који су тешко приступачни и сада већ изнова непознати. Потрага за одређеним бројем камених структура на којима су видљиви остаци људске активности може дефинитивно оповргнути или потврдити постојање раније установљених мегалитских споменика на територији Лесковачке котлине.

Кључне речи: Археолошко рекогносцирање, камене структуре, општина Бојник, мегалитски споменици

Сазнања о археолошким налазиштима на територији Лесковачке котлине, коју покрива Народни музеј у Лесковцу, могу се тумачити двојачко. Територије општина Бојник, Вучје, Лебане и Медвеђа несумњиво су једне од најмање истражених области у читавој котлини, док су околина Лесковца, долина Јужне Мораве и област око Царичиног града релативно добро познати археолозима и другим истраживачима у струци.

Имајући у виду дефинитивну депопулацију ових општина и њихових удаљених села и раштрканих засеока, археолошка рекогносцирања морају бити приоритет установа заштите током наредних година. Уколико се рекогносцирања оваквих области не буду вршила у релативно скоријем временском периоду, прети опасност да одређени локалитети остану неоткривени. Археолошко теренско истраживање се у значајној мери ослања на податке које имају локални мештани, да ли су у питању предања, легенде или једноставна запажања. Такође, основни топоними који су коришћени у старој литератури добијени су захваљујући локалном становништву, и без

котлине са општинама Лесковац, Лебане и Медвеђа. Удаљеност од Лесковца је 21 км, а од Ниша 45 км, повезана је међународним путем Е-75 – коридором 10.

Број насељених места у општини Бојник је 36.

Рекогносцирања археолошких налазишта на територији површине 264 км² коју покрива општина Бојник вршена су 50-их година прошлог века, а резултати су публиковани у „Праисторија лесковачког краја“ М. Гарашанина и В. Ивановића. Од око 36 насеља која припадају општини Бојник, већи део остаје неистражен. Истражено је подручје око 16 насељених места.

Тадашња археолошка рекогносцирања су пружила веома значајне податке и на основу њих је формирана археолошка карта лесковачког краја, међутим остале су многе празнине, посебно везане за подручје које покрива општина Бојник. Делимични резултати ових радова публиковани су 1958. године, а касније су допуњени 1988. године.

У плану и програму Археолошког одсека Народног музеја у Лесковцу је обилазак археолошких локалитета на територији општине Бојник и Вучје, као подухват од изузетног значаја за археологију Лесковачке котлине.

Део плана везаног за рекогносцирање наведених територија је и обилазак локалитета на којима су регистровани мегалитски споменици током неких од најранијих археолошких рекогносцирања у лесковачком крају. Први рад на поменутој тему, на територији лесковачког краја објављен је 1909. године, када је С. Тројановић објавио рад који се односи на мегалитску културу на територији лесковачке регије у Зборнику антропологије у Бечу.¹ Мегалитски споменици у лесковачком крају, објављивање материјала, документације и њихово ближе представљање широј јавности је у значајној мери скренуло пажњу на локални значај праисторијске археологије.²

Касније, на важност мегалита у нашем крају скреће пажњу М. Гарашанин 1951.³ и 1958. године у својим публикацијама.⁴ Од тада није посвећивана озбиљнија пажња овим налазима.

Мегалити су праисторијски споменици које чине масивни камени блокови. Њихово име се састоји од грчких речи *мегас* – велики и *литос* – камен. Оваква врста споменика је у најчешћем случају део сакралних конструкција или монументалних гробница. Иако постоји феномен који се назива мегалитска култура, мегалити се не везују за одређене епохе нити за поједине територије. Постоје више различитих варијанти мегалитских споменика. Порекло, развој и ширење мегалитских конструкција још увек

¹ S. Trojanović, *Mitteiluugen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXIX* (1909.)

² М. Гарашанин, В. Ивановић, *Праисторија Лесковачког краја*, Народни музеј Лесковац 1958, стр. 35-47.

³ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951.

⁴ М. Гарашанин, В. Ивановић, *Праисторија Лесковачког краја*, Народни музеј Лесковац 1958, стр. 35-47.

није јасно дефинисано. У народу се оваква врста споменика често повезује са дивовским лежајевима или гробовима. Неки од најпознатијих мегалита на свету су Стоунхенџ у Енглеској, Карнак у Француској, као и системи мегалита на Малти, Корзици, Сардинији итд. Два најраспрострањенија облика мегалита, који долазе у више облика и категорија су менхири и долмени. Менхири су усамљени вертикално постављени монолити, некада могу бити постављени и у паралелним редовима. Долмени су заправо гробнице од камена које су конструисане на различите начине. Њихова хронологија варира од територије до територије, али се временски распон простире од млађег неолита па све до средњег бронзаног доба у Европи.⁵

Приликом обиласка терена, посебна пажња је усмерена према стенама на којима су видљиви трагови људских активности. Овакве стене се називају петроглифи. Они могу настати дуборезом, гравирањем или гребањем по површини стена, да би се добила обрада каменних форми. Петроглифа има на целој планети, од Европе и Азије до Северне и Јужне Америке, а најчешће су повезани са праисторијским културама. Многи петроглифи настали су у неолиту или још раније, у палеолиту, пре 10.000 до 12.000 година. Петроглифе пре око 7000–9000 година постепено замењује систем писања као што је пиктограм или идеограм.

Може се закључити да је од изузетног значаја за културно наслеђе, археологију, али и туризам лесковачког краја, обилазак локалитета на којима су идентификовани мегалитски споменици, њихово адекватно идентификовање, документовање, конзервација и презентовање широј јавности.

Кустоси-археолози Народног музеја у Лесковцу Владимир Стевановић и Владимир Стојановић су 24–25. маја 2018. године, по одобрењу захтева за обилазак локалитета на којима су идентификоване, у старијој литератури, тзв. мегалитске структуре, односно споменици, посетили три села: Савинац, Вујаново и Лозане.

Савинац

Савинац је насеље у Србији у општини Бојник у Јабланичком округу. Према увиду у попис становништва из 2011. године, у селу Савинац било је 38 становника. Простире се на горњем делу ниже дилувијалне терасе, која има облик троугла. Основица овог троугла налази се под планином Радан и Петровом гором, врх изнад Бојника а стране му чине токови Пусте реке са Оранском реком и њеним притокама. Село је засељено на преседлини, на око једну четвртину целокупне ове терасе, почев од истока, ближе Каменици. Село припада збијеном типу села и садржи широки сокак који се простире правцем исток–запад. Атар села се налази на укупној површини од 250 хектара.⁶

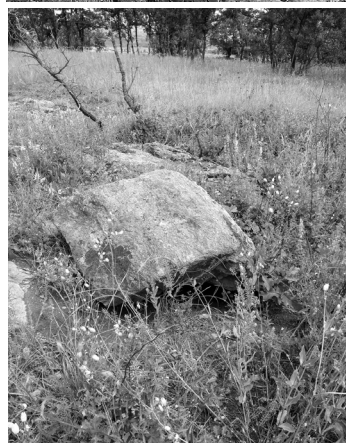
⁵ Група аутора, *Археолошки лексикон*, Београд 1997., 642-643.

⁶ Јован Б. Јовановић, *Пуста река*, Лесковац 1976., стр. 95

Обилазак села Савинац, у коме је С. Тројановић 1909. године идентификовао мегалитски споменик са 26 удубљења, без икаквих даљих објашњења, извршен је 24. маја 2018. године. О овом локалитету је 1951. године писао археолог М. Гарашанин, наводећи податке које је записао С. Тројановић.⁷

По доласку у село, након консултације са мештанима, упућени смо на локалитет коју мештани зову Маркова стена. По легенди, Краљевић Марко је утиснуо своју руку у стену приликом силаска са коња. Након тога, упутили смо се у северни део села како бисмо истражили терен. У овом делу села пронашли смо већи број стена великих димензија, које би могле бити део структура које се наводе у извештајима С. Тројановића.

Три стене се налазе у непосредној близини најсевернијег насељеног дела села, док се други део стена, око 6-7, могуће и више, налазе на брду удаљеног од села око 300 метара у истом правцу. На стенама нису регистровани

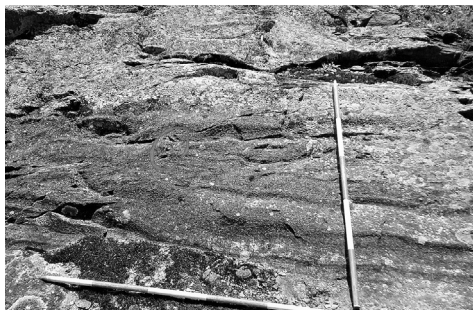

3, 4, 5. Савинац – стена 1, 2 и 3

видљиви вештачки урези, а сматрамо да је у питању природни конгломерат стена, које су хоризонтално положене у односу на тло. Једна од стена на самом видиковцу брда поседује удубљење са доње стране. Због недостатка времена за детаљнија истраживања, у овом моменту смо регистровали да у Савинцу има индиција за постојање комплекснијих камених структура. Овом приликом узели смо у обзир адекватне формације стена које се могу тумачити као

⁷ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951. стр. 36

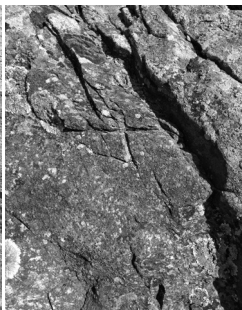
погодне за евентуално светилиште или култно место. Поменуте стене су документоване фотографијама.

6. Савинац – петрогилф са представом прстију људске шаке – Маркова стена

7. Детаљ представе прстију људске шаке

8. Неидентификовани вештачки урези на стени – Маркова стена

9. Део конгломерата Маркове стене 1

10. Део конгломерата Маркове стене 2

11. Удубљење на стени – конгломерат Маркове стене 3

12. Савинац – конгломерат Маркове стене 4

На путу ка Вујанову, у атару села Савинац, с леве стране пута, на узвишењу је регистрован нови конгломерат стена, знатно већи од претходних, на коме смо пронашли тзв. Маркову стену, на којој се заиста налазе удубљења налик на врхове прстију шаке.

Поред самог удубљења, на стенама се налазе и вештачки урези који се могу идентификовати као петроглифи. Сам конгломерат има атрибуте природног заклона који је заиста и могао да послужи као примитивно култно место. Стена је фотографисана и документована.

Вујаново

Село Вујаново се простира на благим падинама брегова који су испресецани потоцима који крећу од изворишта на Радану и са падина Петрове горе. Северозападно од села протиче Вујановска река, која је десна притока Пусте реке у њеном горњем току. Њене компоненте су Ивањачка и Боринска река, које се састају испод села Мајковац. Село се налази у средишту простране зоне Пусте реке која је најређе насељена у овом крају. Атар села заузима површину од 676 хектара, а налази се између села Орана, Лозана, Славника, Горњег Брестовца, Магаша и Ивања.⁸

У селу Вујанову С. Тројановић је 1909. године регистровао мегалитски споменик са 57 удубљења код војне триангулационе пирамиде. М. Гарашанин га поново помиње 1951. године, када наводи идентичну локацију и опис.⁹

Након разговора са локалним становништвом, упућени смо на два оближња брда како бисмо пронашли оно за шта мештани сматрају да је део војних ознака. О тзв. војној триангулационој пирамиди нико од мештана са којима смо причали није имао никакве податке, с обзиром на старост података од 110 година. Приликом тражења потенцијалне локације, у непосредној близини пронашли смо положену стену већих димензија (2х3 односно 2х4 метара). Стена је фотографисана.

13. Вујаново – стена која се налази на локацији „војна триангулациона пирамида“

14. Стена на локацији „војна триангулациона пирамида“ 2

По фотографисању, кренули смо ка северозападу села, где се налази брдо на коме се са дистанце од 500 до 1000 метара виде стене већих димензија, које би могле бити потенцијални менхири. На путу до брда, као и на самом брду, пронашли смо заиста велики број масивних стена, положених хоризонтално или

⁸ Јован Б. Јовановић, *Пуста река*, Лесковац 1976., стр. 16

⁹ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951. стр. 36

искошених у односу на терен дијагонално. Има их преко 20. Није пронађена нека комплекснија структура, нити нешто што би било идентификовано као вештачки урези на стенама. Међутим, овако значајан број стена великих

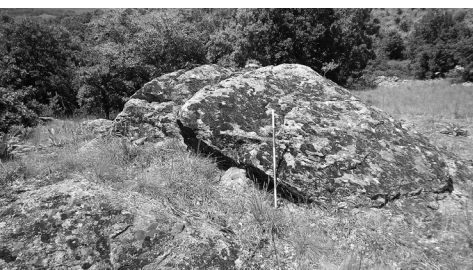
15. Вујаново – конгломерат стена 1

16. Вујаново – конгломерат стена 2

17. Вујаново – конгломерат стена 3

18 Вујаново – оборена стена

димензија и приче мештана да у долини реке има још већих стена са мањим урезима дају озбиљне индикације о постојању камених структура које су могле бити идентификоване као мегалитске.

Потребно је осврнути се на променљивост топонима у року од преко једног века, као и то да само село убрзано губи становништво те да велики број њих вероватно и није био упућен на археолошко рекогносцирање на почетку 20. века. Мегалитски споменици, нарочито монолити, нестручној јавности не изгледају као археолошки споменици и светишта, сем уколико на њима не постоје заиста специфичне ознаке које су препознатљиве локалном становништву. Из овог разлога, обичан обилазак локалитета једноставно није довољан да се поново идентификује монолит који се стапа са окружењем које је богато стенама.

Лозане

Село Лозане, у општини Бојник, подигнуто је на странама брежуљака средње дилuviјалне терасе пусторечке котлине. Налази се у сливу Орањске реке. Само село је беспутно и не постоје асфалтиране саобраћајнице које воде у њега. Кроз село протиче поток који носи назив Лозанска река чије

се извориште налази на локалитету по имену Бандера, који се помиње у археолошким изворима. Сам извор потока назива се Стублине. Река (поток) тече у правцу југоистока, а поред Лозанске реке, постоји још потока од којих се један назива Лабура, а он се такође помиње у археолошком извору из 1951. године. Атар села Лозане обухвата површину од 478 хектара.¹⁰

У село Лозане, јужно од села Вујанова, отишли смо у обилазак 25. маја 2019. у јутарњим часовима. Овде је 1909. године идентификован мегалитски споменик са 56 удубљења, крај сеоског пута, на потоку Лабура.¹¹

Након разговора са мештанима, установили смо да су топоними наведени 1909. године знатно другачији од оних данас, те да Бандера није брдо, него област, а такође и поток Лабура није поток, већ још једна област у атару три села, Лозане, Вујаново и Оране. У сваком случају, осим тога, речено нам је да постоји масивна стена у правцу сеоске цркве, али да ћемо је сами тешко наћи, због незгодног положаја. Нико од мештана није био у могућности да крене са нама како бисмо пронашли тешко приступачну локацију.

Након разговора следили смо импровизовану мапу, после препешачених 5-6 километара, нисмо успели да пронађемо стену о којој је било речи, али смо у повратку наишли на две различите стене, опет хоризонтално положене у односу на земљу. Прва је природно формирана стена, док је

19. Лозане – конгломерат стена са урезима

друга конгломерат стена који чини специфичну форму геометријског облика, али највероватније природне формације. Стене су фотографисане.

Након проналаска поменутих стена, можемо закључити да и у Лозану постоје индиције о постојању праисторијских камених структура које би могле бити идентификоване као мегалити, типа менхир. Потребно је озбиљније проучити терен, уз вођство локалних мештана.

У оба дана смо од мештана чули приче о постојању стена са каменим урезима у другим селима.

Напомена:

Треба имати у виду да су подаци којима смо располагали стари око 110 година, те да услед ерозије тла и евентуалног обарања или померања, камење може бити налик на оно које смо пронашли, положено у земљу и затрпано.

¹⁰ Јован Б. Јовановић, Пуста река, Лесковац 1976., стр. 70

¹¹ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951. стр. 35

Од изузетне важности је чињеница да је археолошка екипа Народног музеја у Лесковцу пронашла значајно велики број комплексних стена великих димензија, од којих је тзв. Маркова стена имала трагове удубљења који могу бити последица људског фактора. Села Савинац, Вујаново и Лозане зехтевају детаљнија теренска истраживања, за почетак опсежнији физички обилазак села, како би се коначно донео закључак о постојању мегалитских споменика на овој територији. На основу прикупљених информација током обиласка терена 24-25. маја 2018. може се закључити да дефинитивно има индицију о постојању нечега што је бар налик на мегалитску структуру. Нажалост, временско ограничење и услови омогућили су екипи да обиђе једва 5-10% самог терена на коме се простиру ова села заједно са њиховим махалама, а чињеница је да је на тој малој површини пронађен већи број стена које би евентуално могле бити протумачене као мегалитске структуре.

Треба узети у обзир да систематска археолошка рекогносцирања до сада нису рађена у пусторечком крају, те да је то дефинитивно тема која је вредна пажње. Сама структура рељефа, богата водом и шумама, погодна је за насељавање, када је у питању праисторијски период, с обзиром на то да садржи све потребне услове за развој сточарства и земљорадње у неолиту, али такође и градинске карактеристике када су у питању збежишна насеља у периодима освајања и напада. Према истраженим локацијама на територији општине Бојник, дефинитивно сазнајемо да се у посредној близини села поменутих у овом раду налази и одређени број праисторијских локалитета, што јесте добар показатељ када је у питању праисторијско насељавање овог подручја.

Summary

Vladimir Stevanović, Vladimir Stojanović INVESTIGATION OF THE STONE STRUCTURES IN THE TERRITORY OF THE BOJNIK MUNICIPALITY

Considering that the area of the Pusta Reka is not properly explored via archeological surveys, this is a definitely subject worthy of an attention. The structure of the relief alone, rich with water, forest and fertile soil, is a very habitable territory in the terms of prehistoric settlements. Following the trails of the century old archaeological data, we can conclude that the distant villages of the Bojnik municipality are a definite potential for a new archaeological investigation. Vast territory of the natural stone structures confirm the possibility of an existence of the eventual human manipulation of the some of the stones.